

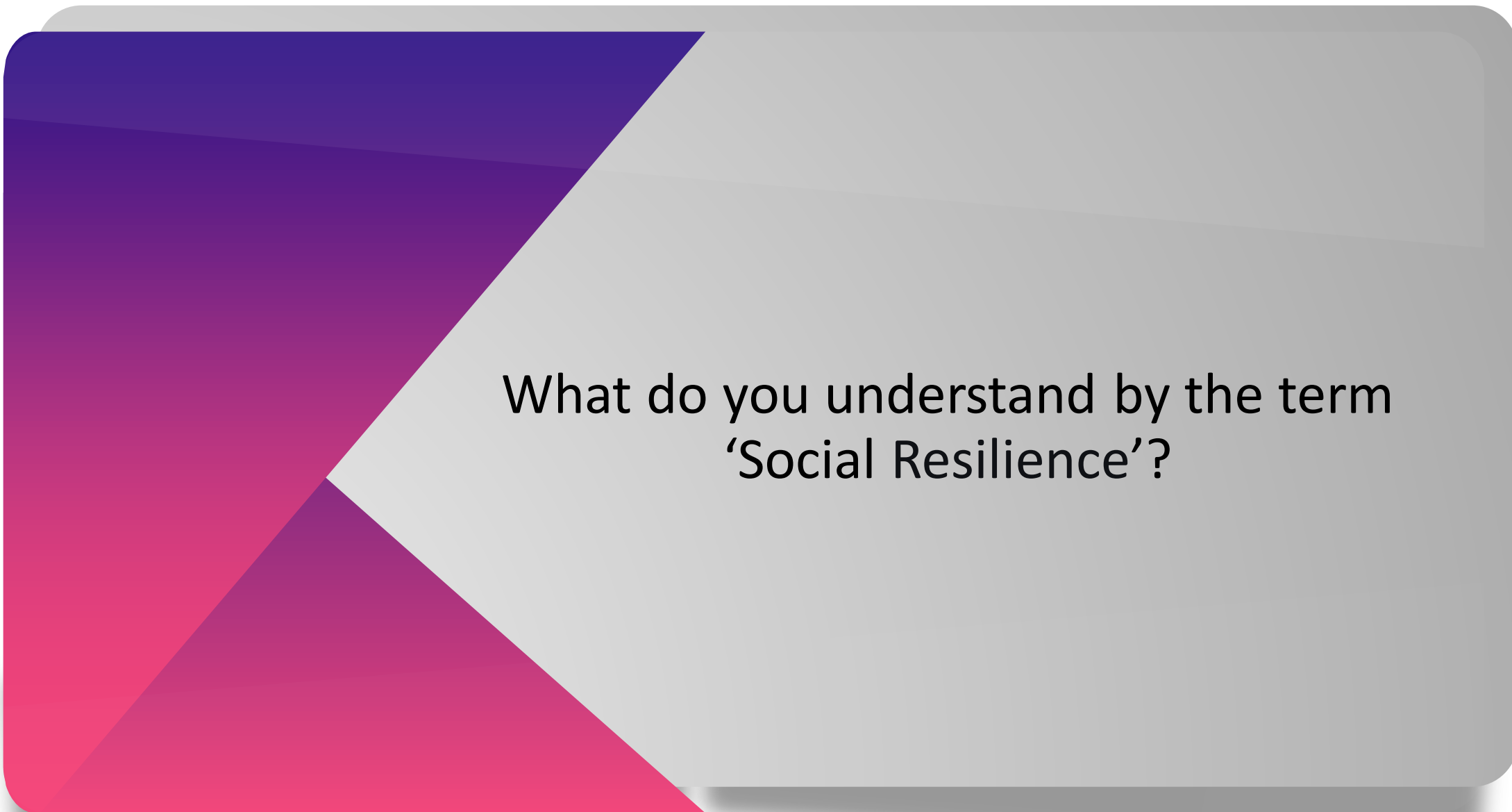
به نام خداوند جان و خرد



«تاب آوری اجتماعی و مشارکت مردمی در بحران»

دکتر داود سیرانی
عضویت علمی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی
دبیر کمیته پانگویی اجتماعی و عدالت آموزشی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی

اردیبهشت ۱۴۰۵



What do you understand by the term
'Social Resilience'?



savadezendegi.com

Social Resilience



جامعه‌ای که شبکه‌های همیاری اش از نهادهایش
قوی‌تر، اعتمادش از بحران‌هایش پایدارتر، و
توانایی بازسازی جمعیتش از هر شوکی سریع‌تر
باشد

تعاریف

تاب آوری اجتماعی Social Resilience

- ظرفیت پویا و چندلایه یک جامعه برای پیش‌بینی، جذب، مقابله با شوک‌ها و تنش‌های ناگهانی یا مزمن (طبیعی، انسانی، اقتصادی یا سیاسی) و سازگاری با آنها از طریق بازآرایی ساختارها، تقویت شبکه‌های همیاری، بازتولید اعتماد و سرمایه اجتماعی، یادگیری از تجربه، و در نهایت تحول مثبت به گونه‌ای است که نه تنها کارکردها و هویت اصلی خود را حفظ کند، بلکه با کاهش آسیب‌پذیری‌های پیشین، مسیر رشد عادلانه و پایدار را نیز هموار سازد.

آنالیز تعریف

عنصر	توضیح
ظرفیت پویا	تاب‌آوری یک ویژگی ثابت نیست، بلکه فرآیندی در حال تغییر است
چندلایه	شامل ابعاد فردی، اجتماعی، نهادی، اقتصادی و فرهنگی
شوگ و تنش	هم رویدادهای ناگهانی (سیل، زلزله، جنگ) و هم فشارهای مزمن (تحریم، فقر، فرسودگی زیرساخت، جنگ و محاصره اقتصادی دریایی ...)
سرمایه اجتماعی	اعتماد، شبکه‌های همیاری
یادگیری و تحول	فراتر از بازگشت به حالت قبل؛ جهش به جلو
عدالت و برابری	تاب‌آوری واقعی وقتی است که همه گروه‌ها (به ویژه آسیب‌پذیرترین‌ها) را در زمان بلایا شامل شوند

تاب آوری اجتماعی نهادی / سازمانی



- در هر سازمان، اجزای آن نسبت به هم تعهدات و مسئولیت های متقابل دارند.
- سازمان به مثابه شهروند مسئولیت دارد.
- سازمان با جامعه تعامل برقرار میکند.
- سازمان در نقش یک موجود زنده طی حیات خود ، درون جامعه ای که به آن تعلق دارد نفس می کشد، در آن ایفای نقش می کند و از آن هویت می یابد.

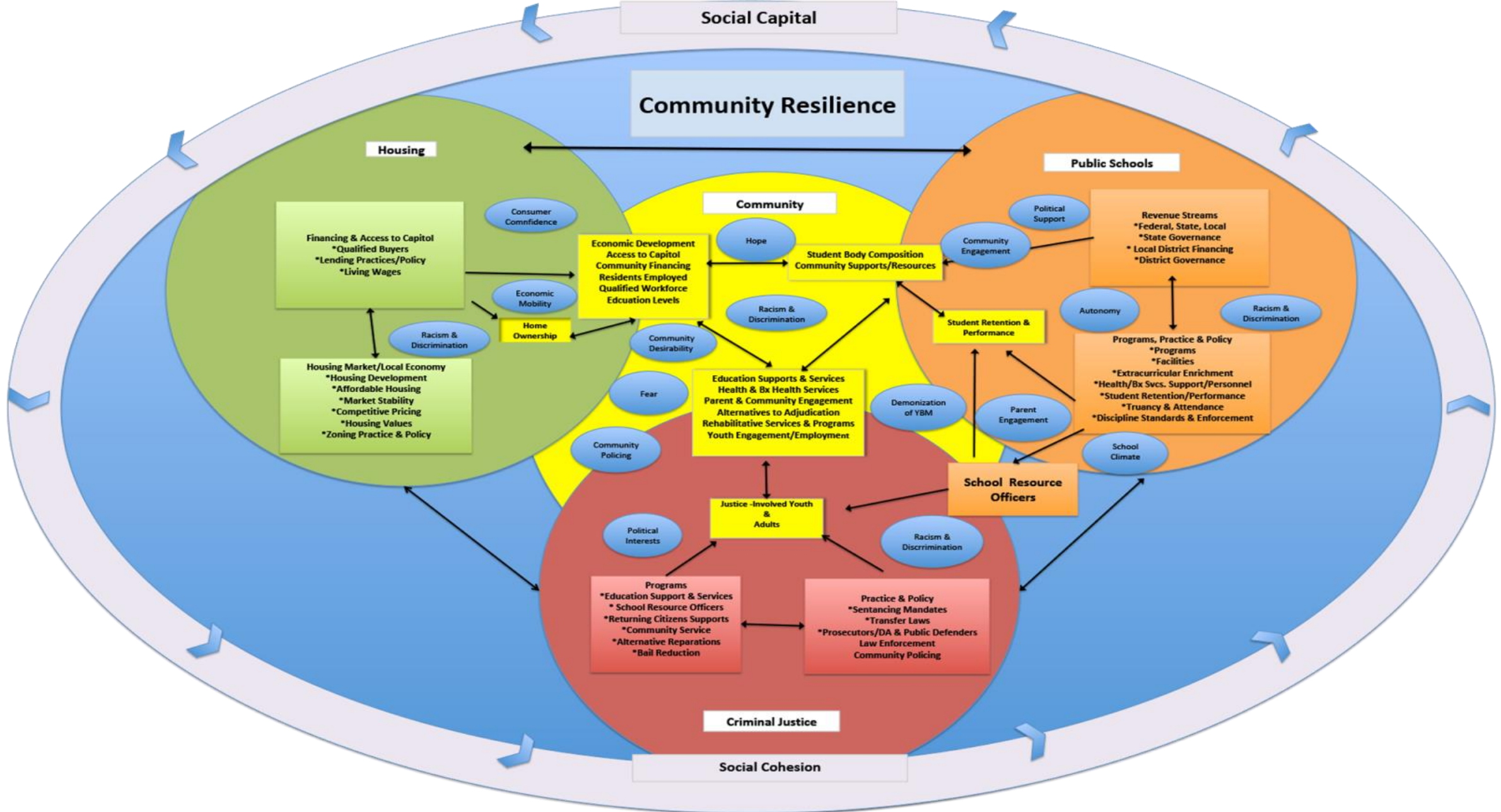
چرا تاب‌آوری اجتماعی امروز موضوعی راهبردی است؟

اساتید گرامی، تاب‌آوری اجتماعی دیگر فقط یک مفهوم آکادمیک نیست. با افزایش فراوانی و شدت بلایای طبیعی و انسان‌ساخت، ارزیابی ظرفیت جوامع برای "مقاومت، سازگاری و تحول" به یک ضرورت تبدیل شده است.

طبق جدیدترین تعریف علمی، تاب‌آوری اجتماعی عبارت است از "توانایی یک جامعه یا نظام اجتماعی برای مقاومت در برابر اختلالات، سازگاری با تنش‌ها و بازیابی در حالی که ساختارها و کارکردهای اساسی خود را حفظ می‌کند".

این ظرفیت صرفاً به زیرساخت‌های فیزیکی یا منابع اقتصادی محدود نمی‌شود، بلکه عمیقاً در سرمایه اجتماعی، مشارکت مدنی و هویت فرهنگی ریشه دارد.

•



انواع نظریه های تاب آوری

ردیف	نظریه	رفرنس	تعاریف
۱	تاب آوری اجتماعی	Adger (۲۰۰۰)	توانایی گروه‌ها یا جوامع برای مقابله با تنش‌ها و اختلالات خارجی ناشی از تغییرات اجتماعی، سیاسی و محیطی. (این یکی از نخستین تعاریف رسمی و بنیادین در ادبیات علمی است)
۲	توانمندی سیستم	Walker et al. (۲۰۰۴)	ظرفیت یک سیستم برای جذب اختلال و سازمادهی مجدد در حین تغییر، به گونه‌ای که همچنان کارکرد، ساختار، هویت و بازخوردهای اصلی خود را حفظ کند.
۳	تاب آوری اجتماعی-اکولوژیک	Folke (۲۰۱۶)	پایداری، سازگاری و قابلیت تغییر سیستم‌های پیچیده تطبیقی اجتماعی-اکولوژیک که ماهیت پویا و آینده‌نگر این مفهوم را روشن می‌کند.
۴	پاسخ به بحران	Cutter et al. (۲۰۰۸)	توانایی یک سیستم اجتماعی برای واکنش و بهبودی از بلایا؛ شامل شرایطی است که به سیستم اجازه می‌دهد اثرات را جذب کند، مقابله کند و تطبیق یابد.
۵	استاندارد ملی (NRC)	National Research Council (۲۰۱۲)	توانایی پیش‌بینی، آماده‌سازی برای شرایط متغیر و سازگاری با آنها، و همچنین مقاومت در برابر اختلالات، پاسخ به آنها و بازیابی سریع.

ردیف	نظریه	رفرنس	تعاریف
۶	سه ظرفیت اصلی (جذب، سازگاری، تغییر)	Béné et al. (۲۰۱۲)	تاب‌آوری در نتیجه نه یک، بلکه هر سه ظرفیت زیر ظهور می‌یابد: ظرفیت جذب (Absorptive) ، ظرفیت تطبیقی (Adaptive) و ظرفیت تحول (Transformative) که هر کدام به نتایج متفاوتی منجر می‌شوند: پایداری، تنظیم افزایشی یا پاسخ‌های تحولی.
۷	مدل S۵ (ساختار، سرمایه، سازوکار، برابری، باور)	ScienceDirect (۲۰۱۸)	تاب‌آوری اجتماعی (در زمینه بلایا) عمدتاً به عنوان ظرفیت جذب، تطبیق و تحول تعریف می‌شود و شامل پنج زیربعد است: ساختار اجتماعی (Social Structure)، سرمایه اجتماعی (Social Capital)، سازوکارهای اجتماعی (Social Mechanisms)، برابری اجتماعی (Social Equity) و باور اجتماعی (Social Belief).
۸	تاب‌آوری اجتماعی (تعریف عملیاتی در مدل‌های جدید)	Stockholm Resilience Centre	توانایی جوامع انسانی برای مقاومت در برابر تنش‌ها (مانند تغییرات محیطی یا تحولات اجتماعی، اقتصادی یا سیاسی) و بهبودی از آنها.
۹	تعریف جامع IPCC (هیئت بیندولتی تغییرات اقلیمی)	IPCC (۲۰۱۸)	ظرفیت سیستم‌های اجتماعی، اقتصادی و محیطی برای مقابله با یک رویداد، روند یا اختلال خطرناک، از طریق پاسخ یا سازماندهی مجدد به روش‌هایی که عملکرد، هویت و ساختار اصلی خود را حفظ کرده و همزمان ظرفیت سازگاری، یادگیری و دگرگونی را نیز حفظ کنند.
۱۰	مدل شاخص‌های عملیاتی (Nature)	Nature - Scientific Reports (۲۰۲۳)	در این مدل جدید، تاب‌آوری اجتماعی از طریق شاخص‌های ترکیبی اندازه‌گیری می‌شود، از جمله: فرهنگی-اجتماعی (سرمایه فرهنگی، اعتماد، انسجام و شبکه‌های اجتماعی، اقتصادی: شرایط زندگی، کسب‌وکار و رضایت درآمدی زیرساختی-فیزیکی (تعلق مکانی، کیفیت خدمات و دسترسی) و سازمانی-نهادی : رضایت از عملکرد نهادها در امداد و اطلاعات
۱۱	نظریه کهن‌الگوهای اجتماعی (جدیدترین مدل ۲۰۲۶)	پژوهش سنگاپور (۲۰۲۵-۲۰۲۶)	نظریه‌ای که پیش‌بینی رفتار جوامع در بحران را مبتنی بر صفات روانشناختی پایدار انجام می‌دهد و سه کهن‌الگو را شناسایی می‌کند: ۱. رهبران خوش‌بین (شکونده در بحران واقعی): ۲۰٪ ارتباط‌دهندگان متعهد (شبکه قوی و ثبات بالا): ۳۰٪ فردگرایان محتاط (در بحران به طو، شگفت‌آوری، فعال، می‌شوند).

انواع نظریه‌های تاب‌آوری

جوامع پاپ آپ

Pop-up جوامع پاپ آپ (Pop-up Communities) ، اجتماعات زودگذر و موقعیتی‌اند که در

پاسخ به بحران به سرعت شکل می‌گیرند، بدون ساختار رسمی و رهبری از پیش تعیین‌شده عمل

می‌کنند، و پس از فروکش بحران اغلب ناپدید می‌شوند.

ویژگی‌های کلیدی جوامع پاپ آپ

ویژگی	توضیح
(Ephemeral) ابداعی	عمر کوتاه دارند، اغلب چند روز یا چند هفته
(Situational) موقعیتی	در پاسخ به نیاز خاص و فوری شکل می‌گیرند
(Self-organizing) خودسازمانده	بدون رهبر منصوب، ساختار از پایین به بالا شکل می‌گیرد
(Informal) غیررسمی	فاقد ساختار حقوقی و اداری
(Embedded Resources) منابع نهفته	اعضای آنها منابعی دارند که در شرایط عادی دیده نمی‌شود

نظریه تاب آوری سه تحول اساسی داشته است

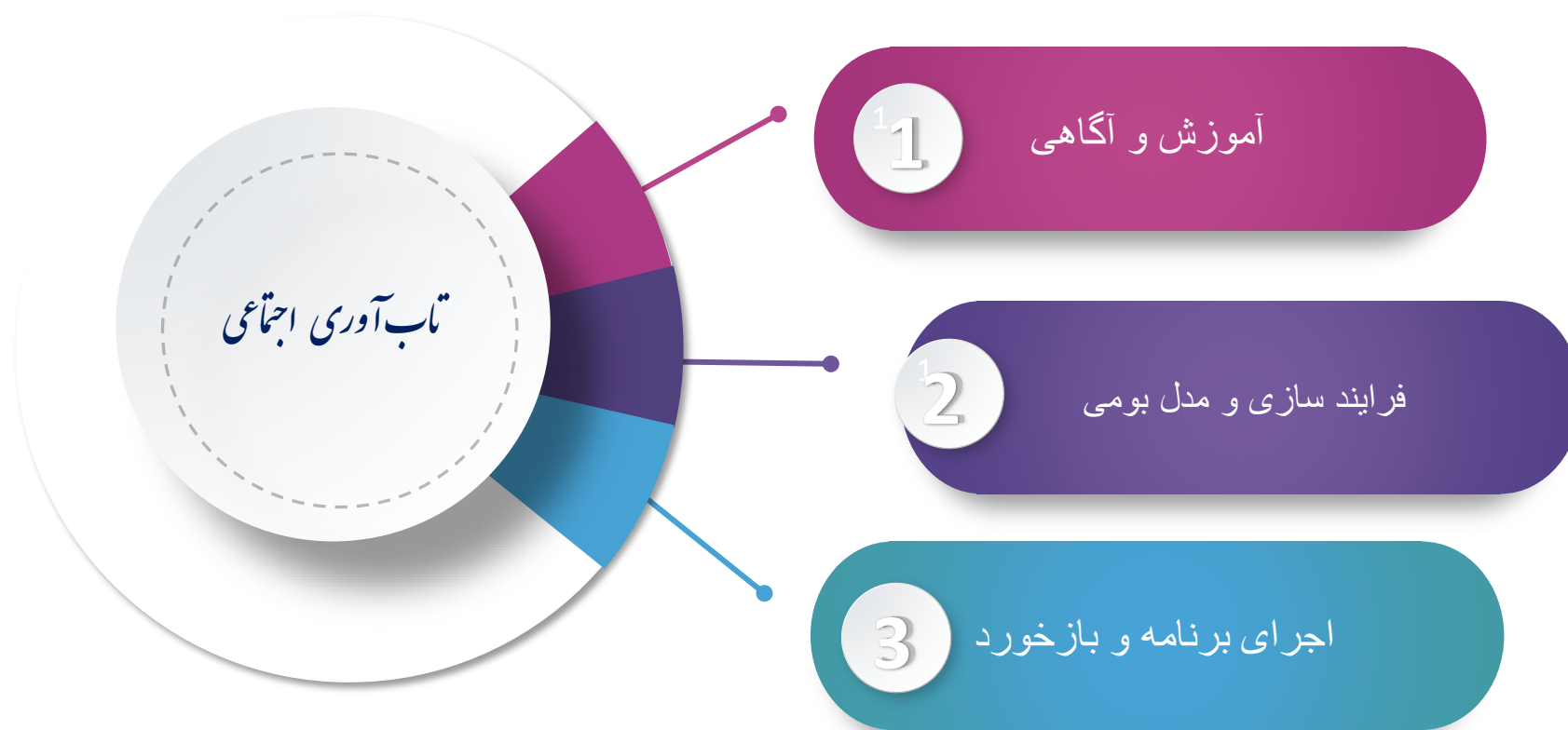
توضیح	رویکرد
نگاه قدیمی: تاب آوری یک ویژگی درون فردی ثابت است.	صفتی (Trait-based)
نگاه امروزی: یک مکانیسم تطبیقی پویا در تعامل با محیط.	فرآیندی (Process-based)
رویکرد جدید: درهم تنیده با بستر اجتماعی، فرهنگی و نهادی.	سیستمی (System-based)

عوامل اجتماعی تعیین کننده تاب آوری

- ❑ خانواده و شبکه حمایت اجتماعی: اولین و مهم ترین بستر
- ❑ وضعیت اقتصادی-اجتماعی: تعیین کننده میزان مواجهه با تنش ها
- ❑ باورها و آیین های فرهنگی: شکل دهنده ادراک از مخاطره و راهبردهای مقابله
- ❑ دسترسی به آموزش و مراقبت سلامت: حیاتی برای ظرفیت سازی بلندمدت

ظرفیت تاب آوری اجتماعی و مشارکت در سیستم سلامت

- ❖ برنامه ریزی و سایت گذاری کلان در سطح وزارت خانه ها برای تاب آوری اجتماعی
- ❖ افزایش آگاهی، مسئولیت پذیری و پاسخگویی اجتماعی، توانمندی و مشارکت ساختارمند و فعالانه نظام سلامت در موضوع تاب آوری
- ❖ استفاده از یک ظرفیت اجتماعی در جامعه (در شرایط سخت و ظالمانه تحریم! جنگ!)



ساختار اجتماعی نظام سلامت ایران



فلوچارت و اهم برنامه های اداره کل سازمانهای مردم نهاد و خیرین سلامت



سایر برنامه های اداره کل : تهیه بانک اطلاعات (خیرین ، مؤسسات خیریه و سازمانهای مردم نهاد ، خیریه های بیمارستانی ، گروههای داوطلب ، مراکز خیریه و موقوفه درمانی و همراهان آنها در حوزه سلامت (جشنواره ملی مشارکت اجتماعی سلامت - تشکیل شورای عالی مشارکتهای اجتماعی - تکریم و نگهداشت خیرین - توانمندسازی مدیران و کارشناسان - تدوین و بازنگری آیین نامه ها و دستورالعمل ها - نظارت بر ایجاد سرای سمنها - شناسنامه اعلام نیاز حوزه سلامت - تولید محتوا و چاپ کتابهای مرتبط - عقد تفاهم نامه با بخشهای داخل و خارج وزارتخانه - مشارکت در اصلاح تعرفه های مراکز خیریه و موقوفه درمانی - ساماندهی مشارکت تشکل ها در طرح های ملی حوزه سلامت - برنامه ریزی مشارکت افراد شاخص در ارتقاء مشارکت عمومی - اصلاح و نظام مندی مددجویی بیماران مزمن و صعب العلاج سرپایی

مشارکت مردمی:

➤ موتور محرکه و مکانیسم اجرایی تاب آوری اجتماعی است؛ بدون مشارکت فعال مردم، تاب آوری به مفهومی انتزاعی و غیر قابل تحقق تبدیل می شود.



ارتباط مشارکت مردم و تاب آوری

مشارکت مردمی:

➤ موتور محرکه و مکانیسم اجرایی تاب آوری اجتماعی است؛ بدون مشارکت فعال مردم، تاب آوری به مفهومی انتزاعی و غیر قابل تحقق تبدیل می شود.

یک مطالعه که روی خانوارهای روستایی شهرستان شوشتر که سیل را تجربه کرده بودند، نشان داد: مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی (که از طریق مشارکت فعال می‌شوند) در مجموع ۶۸.۱ درصد از واریانس تاب‌آوری خانوارها را تبیین می‌کنند.

مؤلفه سرمایه اجتماعی	سهم در تبیین تاب‌آوری
شبکه‌های اجتماعی	۲۲.۳٪
همبستگی اجتماعی	۱۸.۷٪
اعتماد اجتماعی	۱۴.۲٪
مشارکت و کنش جمعی	۱۲.۹٪

$$\text{تاب آوری اجتماعی} = (\text{زیرساخت‌های فیزیکی}) \times (\text{سرمایه اجتماعی}) \times \text{مشارکت مردمی}^2$$

➤ مشارکت عاملی با ضریب توان دوم است : یعنی کوچکترین کاهش در مشارکت، اثر توان دوم (بسیار بزرگتر) بر تاب آوری کلی دارد.



مصادیق تاب آوری اجتماعی

- زلزله کرمانشاه در آبان ۱۳۹۶
- سیلاب های نوروز سال ۱۳۹۸ در ۲۵ استان
- سرمایه اجتماعی و مقاومت روستاییان خوزستان در برابر سیل
- طرح «مهارت برای امید» در خوی پس از زلزله (۲۰۲۵-۲۰۲۶)
- همبستگی و شبکه های یاریگری در جنگ ۱۲ روزه (تابستان ۱۴۰۴)
- شبکه های یاریگری خودجوش روانی-اجتماعی در جنگ (۱۴۰۴)
- سازماندهی محله محور و مسجد در جنگ رمضان



جمع بندی

❖ این مدل‌ها ثابت می‌کنند که سرمایه اجتماعی و حکمرانی خوب به اندازه زیرساخت‌های فیزیکی در تاب‌آوری اهمیت دارند.

❖ ضروری است سطوح درک و نگرش مدیران، مسئولین و متولین و پزشکان و... این حوزه نسبت به ظرفیت تاب‌آوری اجتماعی افزایش یافته و این موضوع از طریق آموزش و آگاهی منجر به ارتقا نگرش و فرهنگ سازی گردد

❖ بنابراین تاب‌آوری اجتماعی یکی از فرصت‌های پیش روی نظام سلامت است که مدیران و سیاست‌گذاران با تسهیل منابع و مشکلات این حوزه تهمیدات لازم بهره‌گیری از این ظرفیت را برنامه‌ریزی کنند.

❖ جامعه‌ای تاب‌آور است که مردمش در آن شهروندان فعال مشارکت‌کننده باشند، نه تماشاچیان منفعل منتظر

❖ تاب‌آوری حدی دارد: «**خستگی از تاب‌آوری**» یک هشدار جدی است. جامعه نمی‌تواند بی‌پایان بحران پشت بحران را تحمل کند بدون اینکه ساختارهای بحران‌زا تغییر کنند.

❖ در هر بحرانی، صدها "**جامعه پاپ‌آپ**" متولد و بمیرند. اگر نظام سلامت آنها را ببیند، به رسمیت بشناسد و با آنها از طریق "سازمان‌های مرزی" همکاری کند، تاب‌آوری جمعی چندین برابر خواهد شد. اگر نادیده بگیرد، این ظرفیت عظیم هدر خواهد رفت.

- Abedi S, Sajadzadeh H, Khanmohammadi M. An in-depth literature review for developing a conceptual model of social resilience against disasters triggered by natural hazards. *Nat Hazards*. 2025;121(10). doi:10.1007/s11069-
- Savari M, Afari A, Sheheytavi A. The impact of social capital to improve rural households' resilience against flooding: evidence from Iran. *Front Water*. 2024;6. doi:10.3389/frwa.2024.1393226
- Menati R, Setoodehzadeh F, Kassani A. Social capital and psychological resilience in post-war Iran: a critical review of the twelve-day conflict. *Health Scope*. 2026;15(1):e166814. doi:10.5812/healthscope-166814
- Baltaci F, Paraskevas A, Miraç Y. A community resilience motivation model: integrating socio-economic and socio-emotional drivers for post-disaster recovery in cultural heritage destinations. *Tour Rev*. 2026; In Press.
- Yin K, Mostafavi A. Deep learning-driven community resilience rating based on intertwined socio-technical systems features. *npj Urban Sustain*. 2026;6:56. doi:10.1038/s42949-026-00364-7
- World Health Organization. A framework for civil society organization engagement in health emergencies. Geneva: WHO; 2025. 22 p.
- Rashidfarokhi A, Pelsmakers S, Maununaho K, Castano De La Rosa R, Järventausta H, Toivonen S, et al. Enhancing social resilience: the role of social infrastructure in crisis management within the built environment. *Clim Risk Manag*. 2026;51:100796.
- Carone MT, Vennari C, Antronico L. How place attachment in different landscapes influences resilience to disasters: a systematic review. *Sustainability*. 2025;17(5):1941.
- Tappenden KM. The district of North Vancouver's landslide management strategy: role of public involvement for determining tolerable risk and increasing community resilience. *Nat Hazards*. 2014;72(2):481-501. doi:10.1007/s11069-013-1016-0
- The NeighbourHub: community resilience [Internet]. Emily Carr University of Art + Design; 2018 [cited 2026 May 3]. Available from: <https://desis.ecuad.ca/?p=935>
- Barter S, Hoar M. Stronger social connections could help Vancouver weather climate disasters. *The Narwhal*. 2024 Dec 1 [cited 2026 May 3]. Available from: <https://thenarwhal.ca/vancouver-social-connection-climate-disasters/>
- Chang S, Maxwell H, Weijs S. Resilience hubs for UBC campus communities [Internet]. Vancouver: University of British Columbia; 2026 [cited 2026 May 3]. Available from: <https://livinglabs.ubc.ca/projects/resilience-hubs-ubc-campus-communities>



چارچوب رویکرد 3E: چشم‌اندازی را برای کارکنان سازمان بهداشت جهانی، شرکای سازمان بهداشت جهانی و دولت‌های ملی در مورد گام‌های عملی برای حمایت از یک رویکرد هماهنگ و چند ذینفعی برای تقویت تاب‌آوری جامعه در برابر بلایا ارائه می‌دهد.



با تشکر از توجه شما